

Aleksander Kiklewicz

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

**FORMY REPREZENTACJI ARGUMENTU
PROPOZYCJONALNEGO W BUŁGARSKICH,
POLSKICH I ROSYJSKICH ZDANIACH
UFUNDOWANYCH NA PREDYKACIE EMOTYWNYM**

**The representation forms of propositional argument in Bulgarian,
Polish and Russian sentences with emotive predicate**

ABSTRACT: The subject of the presented article is Bulgarian, Polish and Russian emotive verbs, treated in perspective of syntactic valence. The author examines the grammatical forms of propositional argument in the sentences with emotive verbs that represent predicate-argument structure $P(x, q)$. All forms are divided into several types: observance, compression and splitting. The author shows that in this area we have to deal with analog reflection of propositional structure, or more or less compression of proposition argument, or its dismemberment and doubling syntactic position. The author takes into account the regularity of the implementation of each grammatical form, quoting the relevant quantitative data.

KEYWORDS: semantic syntax, explicative syntax, valence of verb, contrastive linguistics, emotive verbs, Bulgarian language, Polish language, Russian language

Struktura pojęciowa większości czasowników emotywnych zakłada obecność trzech komponentów: 1) doznania emocjonalnego (stanu lub procesu); 2) podmiotu doznania oraz 3) przedmiotu lub przyczyny doznania. Pierwszy element (z propozycjonalno-semantycznego punktu widzenia) funkcjonuje jako predykat emotywny, drugi element — jako argument przedmiotowy ze znaczeniem *experientera*, a trzeci element — jako argument propozycjonalny (dalej AP) ze znaczeniem efektora (czy też kauzatora). Struktura dwuargumentowa $P(x, q)$ z AP w drugiej pozycji (jako nazwą sytuacji, zdarzenia, stanu lub procesu będącego przyczyną czy też przedmiotem przeżywanej emocji, uczucia) przysługuje większości czasowników emotywnych. W językach słowiańskich zachodzi duże podobieństwo tych czasowników pod względem właściwości walencyjnych, jednak zachodzą też różnice dotyczące

zarówno poszczególnych jednostek, jak i niektórych grup. Podobieństwa i różnice bułgarskich, polskich i rosyjskich czasowników emotywnych w tym aspekcie będą stanowiły przedmiot tego artykułu. Za narzędzia badawcze posłużą kategorie składni eksplikacyjnej — kierunku wiedzy lingwistycznej, u którego podstaw leży teoria składni semantycznej S. Karolaka¹, zastosowana w publikacjach przedstawicieli polskiej szkoły składni semantycznej². Materiał empiryczny został zebrany i opracowany w ramach projektu naukowo-badawczego „Właściwości składniowe czasowników jako baza ich zintegrowanego opisu leksykograficznego (w perspektywie konfrontacji polsko-bułgarsko-rosyjskiej)” zrealizowanego w latach 2014–2017 przy wsparciu finansowym Narodowego Centrum Nauki. W realizacji projektu brały udział (poza autorem tego artykułu) M. Korytkowska, J. Mazurkiewicz-Sułkowska i A. Zatorska.

¹ S. Karolak, *Składnia wyrażen predykatywnych*, [w:] Z. Topolińska (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, Warszawa 1984, s. 11-212; idem: *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*, Warszawa 2002.

² A. Kiklewicz, *Nowe gatunki — nowa składnia? Realizacja podstawowych struktur zdaniowych w tekstach forów internetowych (na przykładzie zdań z verba cogitandi)*, [w:] D. Scheller-Boltz (red.), *Die polnische Sprache – 25 Jahre nach der Wende*, Hildesheim/Zürich/New York, S. 285-310; idem: *Синтаксическая информация в лексикографическом описании слова (на примере ментальных глаголов)*, [w:] A. Kamalova (red.), *Русская лексикография вчера, сегодня, завтра*, Olsztyn 2015, s. 33–57; idem: *Русский язык в модели экспликативного синтаксиса*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2016a, VII/1, s. 133–152; idem: *Синтаксические характеристики русских и польских интернет-форумов (на материале простых и сложных предложений с ментальными предикатами)*, [in:] B. Tosović, A. Wonisch (Hrsg.), *Interaktion von Internet und Stilistik, Internet und Stil*, Graz 2016b, S. 93-110; A. Kiklewicz, M. Korytkowska (red.), *Podstawowe struktury zdaniowe języków słowiańskich: białoruski, bułgarski, polski*, Olsztyn 2010; idem: *Экспликативный синтаксис как информационная база лексико-графического описания глаголов (на материале польского и русского языков)*, „Acta Linguistica Petropolitana” 2012, VIII (3), s. 279–297; idem: *Modelowanie płaszczyzny syntaktycznej a segmentacja hasła słownikowego (na przykładzie języków słowiańskich)*, „Biuletyn PTJ” 2013a, LXVIII, s. 49–68; K. Kokot-Góra, *Nagroda and nagradzanie (reward and awarding a prize) in a semantic syntax model*, „Prace Językoznawcze” 2015b, VII/4, s. 24–40; M. Korytkowska, *Typy pozycji predykato-argumentowych*, Warszawa 1992; M. Korytkowska, A. Kiklewicz, *O modelu składni semantycznej w perspektywie opisu leksykograficznego czasowników (na materiale języka bułgarskiego i polskiego)*, [w:] L. Krumova-Cvetkova et al. (red.), *70 Years Bulgarian Academic Lexicography*, Sofia 2013, s. 124–132; idem: *Opis właściwości walencyjnych czasowników na podstawie teorii składni eksplikacyjnej — problemy konfrontatywne i leksykograficzne (na przykładzie języka bułgarskiego, polskiego i rosyjskiego)*, [w:] K. Skwarska, E. Kaczmarska (red.), *Výzkum slovesné valency ve slovanských zemích*, Praha 2016, s. 291–304; M. Korytkowska, W. Małdziewa, *Od zdania złożonego do zdania pojedynczego (nominalizacja argumentu propozycjonalnego w języku polskim i bułgarskim)*, Toruń 2002; M. Korytkowska, J. Mazurkiewicz-Sułkowska, *O konfrontatywnym badaniu polskich i bułgarskich czasowników mentalnych*, „Rocznik Sławistyczny” 2014, nr 63, s. 47-76.; J. Mazurkiewicz-Sułkowska, *Wyrażanie kategorii inchoatywności w językach polskim, bułgarskim i białoruskim*, Łódź 2008; M. Papierz, *Podstawowe struktury składniowe współczesnego języka słowackiego*, Kraków. 2013; A. Zatorska, *Polskie i słoweńskie predykatory kauzatywne z parafrazą przymiotnikową*, Łódź 2013.

1.

Wszystkie formy realizacji AP można podzielić na kilka typów — w zależności od stopnia zupełności, dyskretności wyrażenia semantyki predykatywnej³:

1. przestrzeganie – dyskretna (czyli izosemiczna, pełna) realizacja AP w formie aktanta sentencjonalnego (zdania zależnego); symbolicznie $AP \rightarrow S_q$;
2. kompresja:
  - 2.1. realizacja AP w formie leksykalnego wykładnika (grupy imiennej lub bezokolicznika) predykatu propozycji zależnej (w przypadku realizacji wespół dyskretniej); symbolicznie $AP \rightarrow NV_{q\dots}$, $AP \rightarrow VI_{q\dots}$;
  - 2.2. realizacja AP w formie grupy imiennej będącej wykładnikiem argumentu propozycji zależnej (w przypadku realizacji niedyskretniej); symbolicznie $AP \rightarrow NV_{aq} \emptyset_q$ lub $AP \rightarrow N_{aq} \emptyset_q$;
3. wyzerowanie (kontekstowe lub bezkontekstowe) — brak wypełnienia pozycji AP; symbolicznie $AP \rightarrow \emptyset_q$;
4. rozszczepienie — realizacja AP w postaci dwóch aktantów (zwykle dwóch grup imiennych) reprezentujących elementy propozycji zależnej; symbolicznie $AP \rightarrow NV_{q\dots} NV_{aq}$; $AP \rightarrow N_{aq} N_{aq} \emptyset_q$, $AP \rightarrow N_{aq} NV_{Pq} \emptyset_{Vq}$ i in.

Analiza materiału źródłowego pozwoliła na określenie częstości realizacji każdego typu w zakresie bułgarskich, polskich i rosyjskich czasowników emotywnych. Opracowane w ten sposób dane kwantytatywne znajdują się w poniższej tabeli.

Tabela 1. Liczba czasowników reprezentujących typy realizacji AP

Język	dyskretny (S_q)		wespół dyskretny ($NV_q / VI_q / Adj_q$)		niedyskretny ($N_{aq} \emptyset_q$)		zerowy ($\emptyset_q$)	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
bułgarski	248	88,6%	257	91,8%	240	85,7%	76	27,1%
polski	275	92,3%	290	97,3%	248	83,2%	66	22,1%
rosyjski	292	93,8%	297	95,5%	277	89,1%	155	49,8%
Razem	815	91,7%	844	94,9%	765	86,1%	297	33,4%

Przytoczone dane wskazują, że w badanych językach słowiańskich zachodzi pewne zróżnicowanie typów reprezentacji AP. Najczęściej występuje nominalizacja predykatu propozycji zależnej, tzn. jego realizacja w formie rzeczownika abstrakcyjnego

³ Więcej na ten temat zob.: A. Kiklewicz, *Formy realizacji argumentu propozycjonalnego w rosyjskich zdaniach z czasownikiem mentalnym: przestrzeganie, kompresja, rozszczepienie*, „Prace Językoznawcze” 2017, XIX/3, s. 80.

(lub ufundowanej na nim grupy imiennej). Ten typ walencji przysługuje średnio prawie 95% czasowników. Struktury zdaniowe tego rodzaju można zilustrować w następujący sposób:

Język bułgarski:

Този отговор възбуди противника.
Лазар [...] се гневеше на общото примирение и покорство.
Увелича ме играта в сумрака.

Język polski:

Bożena [często] pociesza się niepotrzebnymi zakupami.
Naczelný rozjątrzył się na propozycje swoich redaktorów.
Przyjaciół wzruszał się bohaterskimi wyczynami Polaków.

Język rosyjski:

Он разлился за пропажу своего тридцатника.
Он всегда смущается её похвал.
Смерть товарищей утрашала моряков.

Nieco mniej regularnie są realizowane dyskretne schematy eksplikacyjne, tzn. takie, w których w pozycji AP występuje zdanie zależne, zob. przykłady:

Język bułgarski:

Това, как подхожда към студентите, ме въодушевява в работата ми.
Не им дожалява, че планетата ще се обезлюди.
Публиката се разпали от това, как танцуваше артистката.

Język polski:

Jurek boi się (o to), czy bratu nie przepadną pieniądze.
Dawid przestraszył się, że stał się człowiekiem nieetycznym.
To, co odpowiedział generał, zakłopotало wojskowego.

Język rosyjski:

Он мучается оттого, что не может перейти к высшему развитию.
Нас приободряло то, что шеф не собирался возвращаться из отпуска.
Лёва расчувствовался оттого, что нашел, наконец, собеседника.

Kolejny typ realizacji AP ma charakter niedyskretny i polega na tym, że propozycja zależna ulega jeszcze większej kompresji: wykładnik predykcji nie jest tu obecny, a jedynym reprezentantem AP w zdaniu głównym jest wykładnik jednego

z argumentów przedmiotowych propozycji zależnej. Rozważmy pod tym względem rosyjskie zdanie:

Мальчик омрачился из-за злосчастного какаду.

W pozycji dopełnienia znajduje się grupa wyrazowa *из-за несчастного какаду*, za którą kryje się bardziej rozwinięta informacja o charakterze predykatywnym: zmartwienie chłopaka zostało wywołane przez to, że z kakadu stało się coś złego albo być może kakadu spowodowała jakąś szkodę itd. Oczywiście rekonstrukcja tej informacji wymagałaby apelacji do kontekstu, lecz niezależnie od kontekstu pozostaje faktem to, że grupa nominalna reprezentuje propozycjonalny składnik struktury zdaniowej (jako nazwę sytuacji, zdarzenia itp.). Większości (średnio 86,1%) czasowników badanych języków jest właściwy taki typ walencji, a za przykłady mogą posłużyć zdania:

Język bułgarski:

Болеем за тези рядки птици.

Нажалих се много за него.

Тревожи ме детето ми.

Język polski:

Kacper potęsknił (trochę) za domem, górami, rodziną, za psami.

Nacjonałiści rozwścieczyli się na pisarza.

Matka mu [nigdy] nie zobojętnieje.

Język rosyjski:

Канадские почтовые служащие немало натерпелись от собак.

За одного сына отстрадала.

Вы еще поскучаете обо мне.

Omówione wyżej typy realizacji AP różnią się ze stylistycznego punktu widzenia. Konstrukcje w pół dyskretne są nie tylko najczęstsze, ale zwykle najbardziej stylistycznie neutralne; prawdopodobnie dlatego, że zawierają optymalny stopień specyfikacji treści realizowanej w pozycji AP – ani zbyt ogólny, ani zbyt konkretny. Konstrukcje dyskretne bywają nacechowane stylistycznie – jako książkowe lub oficjalne, podczas gdy wielu konstrukcjom niedyskretnym jest właściwy charakter potoczny.

2.

Najmniej regularnie są realizowane schematy z brakiem wypełnienia pozycji AP: liczba takich czasowników wynosi średnio ok. 33%. Przy tym należy zwrócić uwagę na różną możliwość bezkontekstowego wyzerowania pozycji AP w konstrukcjach diatezy podstawowej i pochodnej. W przypadku diatezy podstawowej zjawisko to ma

charakter dość rozpowszechniony: w obrębie czasowników realizujących strukturę propozycjonalną $P(x, q)$ liczba jednostek dopuszczających wyzerowanie obejmuje ok. 45% w języku bułgarskim, ok. 40% w języku polskim i ponad 75% w języku rosyjskim — oto przykładowe zdania:

Język bułgarski:

Той [често] се безпокои.
 [Често] се измъчвам [и плача].
 Николета Лозанова [винаги] се изтезава.

Język polski:

Córka [często] się denerwuje.
 Jola [ciągle] się martwi.
 Oni [coraz bardziej] obojętnieją.

Język rosyjski:

Тут он слова не может вымолвить, мямлит, конфузится.
 Вам пришлось ведь тоже захлебнуться горем, злиться, презирать.
 Даже животное чувствует.

W zakresie diatezy pochodnej takie formy składniowe w ogóle nie występują. Wskazuje na to brak takich konstrukcji w naszym materiale źródłowym, jak również niepoprawny status parafraz, np. przytoczonych wyżej zdań rosyjskich:

*Тут он слова не может вымолвить, его конфузит.
 *Меня злило.
 *Даже животному чувствуется.

Ten stan rzeczy można tłumaczyć tym, że wyzerowanie drugiego argumentu wpływa na znaczenie zdania. Porównując poniższe zdania:

Córka denerwuje się tym, że Marek się spóźnia.
 Córka (często) się denerwuje.

możemy stwierdzić, że jakkolwiek pierwsze zawiera opis określonej sytuacji, w której x (córka) znajduje się w stanie podenerwowania z powodu q (spóźnienia Marka), czyli opis psychicznej reakcji człowieka na zaistniały stan rzeczy, to w drugim zdaniu nadawca skupia się na opisywanej osobie, a mianowicie na jej właściwości: x (córka) często denerwuje się z powodu czegokolwiek, bywa nerwowa, zeżłona, udręczona. Drugiemu zdaniu przysługuje semantyka kwalifikująca, charakteryzująca, habitualna, która w formie prototypowej jest realizowana w zdaniach z jednym uzupełnieniem predykatu-orzeczenia:

Córka jest nerwowa / często bywa nerwowa.

Prototypowa forma reprezentacji *expericera* w takich zdaniach to grupa nominalna w pozycji podmiotu. Dlatego transformacja, na skutek której *expericera* zostaje przesunięty w pozycję dopełnienia, np. w skonstruowanym zdaniu:

*Córce się denerwuje.

jest sprzeczna z kwalitatywnym/habituálnym znaczeniem zdania, a więc uważana za niedopuszczalną. Istnieją, co prawda, sytuacje nieco innego typu, gdy informacja o charakterze kwalitatywnym/habituálnym nie dotyczy osoby (*expericera*), lecz pewnych okoliczności, w których przeżywa się emocje. Wówczas nadawca nie przekazuje informacji typu ‘*x* jest taki, że *P* (przeżywa emocję) w związku z *q*, czyli czymś/czymkolwiek’, lecz informację innego typu: ‘*p* (miejsce, czas, inne okoliczności) jest takie, że *P* (przeżywa emocję) w związku z *q*, czyli czymś/czymkolwiek’. Kwestią sporną jest, czy zdania tego typu są możliwe i poprawne w każdym z badanych języków. Tak więc w internetowym korpusie języka rosyjskiego można znaleźć zdanie z napisanej w 1892 roku powieści *Złoto* Dmitrija Mamina-Sibiriaka:

В такие минуты хорошо думается и хорошо чувствуется.

Status (z punktu widzenia normy językowej) tego zdania (a także podobnych konstrukcji składniowych) jest, jak można sądzić, niezupełnie oczywisty: z jednej strony, pochodzi ono z literatury artystycznej XIX wieku i nie jest (jak wynika z analizy korpusowej) spotykane we współczesnych tekstach. Z drugiej strony, nie można uznać go za niepoprawne, sprzeczne z systemem współczesnego języka rosyjskiego, czyli z normą ogólną. Ponadto strukturę tego zdania można uzasadnić zdroworozsądkowo: *expericera* został przeniesiony w pozycję dopełnienia, a później bezkontekstowo wyzerowany za sprawą tego, że zdanie ma charakter kwalitatywny – jest komunikatem na temat *takich minut*, por. parafrazę:

Такие минуты имеют свойство (они такого рода), что человек (в такие минуты) хорошо думает о чем-либо и чувствует что-либо.

Z uwagi na rzadki, potencjalny charakter konstrukcje tego typu nie zostały jednak uwzględnione w opracowaniu.

3.

Kolejnym aspektem realizacji AP jest jego rozszczepienie i podwojenie pozycji uzupełnienia predykatu-orzeczenia. W klasie czasowników emotywnych występuje dość duża dywersyfikacja form rozszczepienia. Poniższa tabela przedstawia wszystkie odnotowane w materiale trzech języków typy oraz dane liczbowe o jednostkach, które dopuszczają każdy typ walencji.

Jak widać, ze względu na liczbę czasowników, dopuszczających rozszczepienie AP, konstrukcje tego rodzaju są bardzo zróżnicowane. Istnieje pewna grupa schematów eksplikacyjnych, realizowanych najbardziej regularnie:

Tabela 2. Wykaz schematów eksplikacyjnych zawierających rozszczepienie AP

Typ rozszczepienia	Język bułgarski	Język polski	Język rosyjski	Razem
$V_{q...} NV_{aq...}$	0	0	4	4
$V_{aq...} NV_{Pq...} \emptyset_{Vq}$	0	1	0	1
$NV_{aq...} V_{q...}$	0	3	3	6
$V_{q...} N_{aq...}$	4	31	36	69
$N_{aq} V_{q...}$	95	129	92	224
$NV_{aq...} NV_{q...}$	19	0	10	29
$NV_{q...} NV_{aq...}$	0	0	8	8
$NV_{aq...} NV_{Pq...} \emptyset_{Vq}$	0	5	24	29
$NV_{aq...} NV_{aq...} \emptyset_q$	0	15	8	23
$NV_{aq...} Adj_{Pq...} \emptyset_{Vq}$	0	5	0	5
$N_{aq} NV_{q...}$	98	112	97	307
$NV_{q...} N_{aq}$	2	40	43	85
$N_{aq} NV_{Pq...} \emptyset_{Vq}$	1	0	0	1
$N_{aq} Adj_{Pq...} \emptyset_{Vq}$	3	6	3	12
$N_{aq} N_{Pq} \emptyset_{Vq}$	45	87	11	143
$N_{aq} N_{aq} \emptyset_q$	54	19	16	89
Razem	321	453	355	1035

$N_{aq} NV_{q...}$
 $N_{aq} V_{q...}$
 $N_{aq} N_{Pq} \emptyset_{Vq}$
 $N_{aq} N_{aq} \emptyset_q$
 $NV_{q...} N_{aq}$
 $V_{q...} N_{aq...}$

We wszystkich badanych językach najczęściej w tzw. pozycji podniesionej (a mianowicie w pozycji dopełnienia bliższego) występuje grupa nominalna ufundowana na rzeczowniku konkretnym (N_{aq}), będąca wykładnikiem jednego z argumentów substancjalnych propozycji zależnej. Są to takie konstrukcje, jak:

bułg. Иван ме впечатлява със своята интуиция.

polsk. Boję się Piotra, jak/kiedy patrzy tak na mnie.

ros. Игрок МЮ шокировал руководство клуба своим новым авто.

Można uważać, że ten typ strukturalizacji zdania ujawnia specyfikę świadomości językowej, a mianowicie nastawienie fenomenologiczne podmiotów językowych, czyli dążenie do wyeksponowania semantyki substancjalnej w tej strefie struktury zależności, która bezpośrednio dotyczy predykatu-orzeczenia. Ma to związek z uwypukleniem zawartych w takich członach treści substancjach, wysunięciu ich na pierwszy plan.

Występują też rzadkie typy rozszczepienia, reprezentowane przez kilka czasowników albo nawet przez pojedyncze czasowniki, np.:

$V_q \dots NV_{aq} \dots$

$V_{aq} \dots NV_{Pq} \dots \emptyset_{Vq}$

$NV_{aq} \dots Adj_{Pq} \dots \emptyset_{Vq}$

$N_{aq} NV_{Pq} \dots \emptyset_{Vq}$

Procesy rozszczepienia AP, jak dowodzi badanie, zachodzą z różną regularnością w zakresie diatezy podstawowej i pochodnej. Porównajmy liczby czasowników, dopuszczających najczęstsze konstrukcje z rozszczepieniem w zdaniach realizujących strukturę propozycjonalną $P(x, q)$.

Tabela 3.

Liczba czasowników dopuszczających rozszczepienie AP
(najczęściej występujące typy)

Typ rozszczepienia	Język bułgarski		Język polski		Język rosyjski	
	diateza podstawowa	diateza pochodna	diateza podstawowa	diateza pochodna	diateza podstawowa	diateza pochodna
$V_q \dots N_{aq} \dots$	0 (0%)	4 (100%)	8 (34,9%)	23 (65,1%)	5 (13,9%)	31 (86,1%)
	4		31		36	
$N_{aq} V_q \dots$	36 (37,9%)	59 (62,1%)	43 (33,3%)	86 (66,7%)	12 (13,0%)	80 (87,0%)
	95		129		92	
$N_{aq} NV_q \dots$	7 (7,1%)	91 (92,9%)	15 (13,4%)	97 (86,6%)	12 (12,4%)	85 (87,6%)
	98		112		97	
$NV_q \dots N_{aq}$	0 (0%)	2 (100%)	13 (32,5%)	27 (67,5%)	8 (18,6%)	35 (81,4%)
	2		40		43	
$N_{aq} N_{Pq} \emptyset_{Vq}$	25 (55,6%)	20 (44,4%)	39 (44,8%)	48 (55,2%)	11 (100%)	0 (0%)
	45		87		11	
$N_{aq} N_{aq} \emptyset_q$	1 (1,9%)	53 (98,1%)	1 (5,3%)	18 (94,7%)	3 (18,8%)	13 (81,2%)
	54		19		16	

Z tabeli wynika, że liczba czasowników dopuszczających rozszczepienie AP jest zdecydowanie większa w przypadku diatezy pochodnej (wyjątek stanowi tylko schemat eksplikacyjny $N_{aq} N_{Pq} \emptyset_{Vq}$). Fakt ten można tłumaczyć tym, że w konstrukcjach diatezy pochodnej AP (a mianowicie jego wykładnik w postaci N) jest realizowany w pozycji podmiotu, a więc w formie rzeczownika w mianowniku. Daje to większą możliwość rozszczepienia AP, gdyż nie stwarza formalnej konkurencji (i ew. redundancji) dwóch form przypadków zależnych. Za sprawą tego zwykle nie istnieje lub jest ograniczona możliwość formalnego przekształcenia jednego typu konstrukcji (diatezy pochodnej) w drugi (diatezę podstawową). Na przykład zdanie

ros. Сын удивил отца своей предприимчивостью.

stanowi przypadek diatezy pochodnej (pseudosubiektywnej), realizującej propozycję $P(x, q)$, która w formie podstawowej ma postać zdania z experiencerem w pozycji podmiotu:

< Отец удивился тому, что сын предприимчив / сыну свойственна предприимчивость.

Współwystępowanie dwóch, zależnych od orzeczenia syntaktemów, reprezentujących ten sam AP, jest sprzeczne z normą ogólną:

- > *Отец удивился сыну предприимчивости.
  - > *Отец удивился в сыне предприимчивости.
  - > *Отец удивился сыну из-за его предприимчивости / в связи с его предприимчивостью.
- ale: Отец удивился предприимчивости сына.

W przypadku diatezy pochodnej taka konfiguracja, jak wykazuje zdanie (50), jest możliwa – za sprawą tego, że jeden reprezentant AP występuje w pozycji podmiotu (*сын*), a drugi – w pozycji dopełnienia dalszego (*своей предприимчивостью*). Zespół syntaktemów: $N_{nom} - V_f - N_{acc} - N_{instr}$ okazuje się optymalny w sytuacjach, gdy nadawca chce wyeksponować rolę czy udział obiektu materialnego (w szczególności osoby), którego działalność lub właściwości przyczyniły się do emocjonalnej reakcji experiencera.

4.

Przeprowadzone badanie daje podstawę do pewnych wniosków konfrontatywnych. W zakresie kompresji AP badane języki wykazują duże podobieństwo, szczególnie pod względem konstrukcji dyskretnych, w pół dyskretnych i niedyskretnych: wielkości liczbowe, uzyskane dla każdego języka, w tych przypadkach wahają się w granicach od 1,5% do 5,2%. Wobec tego można konstatować, że materialna realizacja AP,

tnz. zmanifestowanie go w jakiegokolwiek formie językowej (S_q , NV_q , VI_q , Adj_q , NV_{aq} , N_{aq}), ma jednolity charakter i opiera się na ogólnych zasadach gramatycznej realizacji struktur pojęciowych.

Różnice przede wszystkim występują w zakresie bezkontekstowego wyzerowania pozycji AP. Na to wskazują liczby, które przytoczono w tabeli 1: największa dopuszczalność wyzerowania występuje w języku rosyjskim – 49,8% czasowników. Najmniej, bo 22,1% takich jednostek jest w języku polskim. W języku bułgarskim liczba ta wynosi 27,1%.

Dodatkowo ustaliliśmy proporcję konstrukcji z wyzerowaniem pozycji AP w zdaniach o charakterze referencyjnym, konkretno-sytuacyjnym i w zdaniach o charakterze generycznym, habitualnym. Dane ilościowe zebrano w tabeli 4.

Tabela 4.

Liczba czasowników dopuszczających wyzerowanie AP w zdaniach konkretno-sytuacyjnych i generycznych

Język	Znaczenie zdania z wyzerowaną pozycją AP			
	sytuacyjne		niesytuacyjne	
bułgarski	48	55,2%	39	44,8%
polski	46	60,5%	30	39,5%
rosyjski	133	49,4%	106	50,6%
Razem	227 (56,5%)		175 (43,5)	

Z tabeli wynika, że bezkontekstowe wyzerowanie AP w zdaniach sytuacyjnych ma bardziej regularny charakter niż w zdaniach ogólnych. Jest to przede wszystkim cecha dwóch języków: bułgarskiego i polskiego, podczas gdy w języku rosyjskim wskazana różnica praktycznie nie zachodzi. Przewaga czasowników z zerowym wypełnieniem pozycji AP w zdaniach sytuacyjnych jest największa w języku polskim.

Jednostki czasownikowe różnią się także pod względem dystrybucji pozycji wyzerowanych w zdaniach obu typów. Jedne dopuszczają zerową manifestację AP tylko w zdaniach referencyjnych, inne – w zdaniach generycznych, a jeszcze inne – w obydwu typach zdań. Przytoczę przykłady czasowników każdego rodzaju w badanych językach.

Język bułgarski:

a) wyzerowanie w zdaniach referencyjnych

Китайката се засмушава [и ме прегърна].

[Седнах и] затыгувах.

Люти се Гочо, [пъхти, мърмори].

b) wyzerowanie w zdaniach generycznych

Той [често] се безпокои.
 Тя често се вбесява.
 Той [лесно / често] се вдъхновява.

c) wyzerowanie w zdaniach obydwu typów

Спортистите се вълнувам [преди старта на сезона].
 Селото сега [е друго, кипи,] вълнува се.
 Много се въодушевих [тези дни].
 Аз [лесно / често] се въодушевям.
 [Винаги] се притесняваш!
 Притеснявам се [без причина].

Język polski:

a) wyzerowanie w zdaniach referencyjnych

Pocierpiał w więzieniu.
 [Nagle] podenerwował się [bez powodu].
 Ania poirytowała się [sama nie wiedziała, dlaczego].

b) wyzerowanie w zdaniach generycznych

Pani Ewa [często zbyt mocno] się emocjonuje.
 Julka [ciągle / łatwo] się irytuje.
 Jola [ciągle] się martwi.

c) wyzerowanie w zdaniach obydwu typów

[Dziecko nie zachowywało się normalnie.] Bało się.
 Jan zawsze się boi.
 Ludzie cieszyli się [i śpiewali].
 [W takich chwilach] ludzie się cieszą.
 Chłopak stresował się [okropnie przed randką].
 Panie stresują się [o wiele bardziej od panów.]

Język rosyjski:

a) wyzerowanie w zdaniach referencyjnych

Иван [засуетился,] вскипятился.
 Иван [вдруг] встревожился.
 Народ праздный [гуляет, разглядывает,] дивится, [покупает на память.]

b) wyzerowanie w zdaniach generycznych

Малодушный человек не жалеет.
 Он [странно] любит.
 Только проигравший ненавидит.

c) wyzerowanie w zdaniach obydwu typów

Какие-то французские проститутки беснуются.
 Бесновался он, повторяю, [очень умело.]
 Иван [напрасно] беспокоится.
 Анечка [часто] беспокоилась, [сетовала на одиночество и скучала.]
 Пациент [часто] возбуждается — [значит, у него проблемы с психикой.]
 Он [вдруг] возбудился.

Poniższa tabela zawiera dane o liczbie czasowników trzech wyodrębnionych typów.

Tabela 5.

Liczba czasowników dopuszczających wyzerowanie AP w różnych konfiguracjach zdań referencyjnych i generycznych

Język	Znaczenie zdania z wyzerowaną pozycją argumentu propozycjonalnego					
	tylko sytuacyjne		tylko niesytuacyjne		sytuacyjne/ niesytuacyjne	
bułgarski	37	48,7%	28	36,8%	11	14,5%
polski	36	54,5%	20	30,3%	10	15,2%
rosyjski	49	31,6%	22	14,2%	84	54,2%
Razem	122 (41,1%)		70 (23,6%)		105 (35,3%)	

Podobnie jak poprzednio, większe podobieństwo wykazują dwa języki: bułgarski i polski. W obydwu tych językach największą grupę tworzą czasowniki, dopuszczające wyzerowanie AP (tylko) w zdaniach sytuacyjnych, a najmniej jest reprezentowana ambiwalencja czasowników w tym aspekcie: na jednostki, których walencja przewiduje możliwość wyzerowania drugiego argumentu w zdaniach obydwu typów, w języku bułgarskim przypada 14,5%, a w języku polskim – 15,2%. Na tle tych języków wyróżnia się język rosyjski: ponad 50% czasowników dopuszcza niewypełnioną pozycję drugiego argumentu zarówno w zdaniach referencyjnych, jak i w zdaniach generycznych. Do tego typu należą czasowniki dokonane i niedokonane. M. A. Szelakin pisze o kilku znaczeniach czasowników niedokonanych w języku rosyjskim, w szczególności konkretnym i potencjalno-ciągłym⁴. W pierwszym

⁴ M.A. Шелякин, *Функциональная грамматика русского языка*, Москва 2001, s. 79 i n.

przypadku istnieje odniesienie do konkretnej, postrzeganej lub wyobrażanej sytuacji, podczas gdy w drugim przypadku wyraża się pewną regułą, właściwość lub zasadę, która ma charakter omnitemporalny, np.:

użycie konkretno-sytuacyjne:

Иван [вдруг] цепенеет.
Таня, [сидит в комнате, плачет] убивается.
И он [невольнo] тушевался.

użycie generyczne:

Он [часто] увлекается.
Федот [редко] тревожится.
Я [часто] тоскую.

Dopuszczalność lub niedopuszczalność wyzerowania pozycji AP w zdaniach z czasownikami emotywnymi często jest kwestią sporną⁵. Na przykład rosyjski czasownik *цепенеть*, jak wykazuje korpus internetowy, regularnie występuje bez wypełnienia pozycji drugiego argumentu w zdaniach konkretno-referencyjnych:

И вот статский советник цепенел, отчего казался совершенно невозмутимым.
Ничего не происходит, ты цепенеешь, как дерево в июльский полдень.
Она по-прежнему цепенела и тихо бляела, как овечка.
Но он иной раз цепенел настолько, что никаких окликов не слышал.

Możliwe jest także użycie kontynuatywne czasownika *цепенеть*, ale prawdopodobnie tylko w zdaniach z wypełnioną pozycją AP, np.:

Петр цепенеет от таких мыслей.

Powyższe zdanie może zostać zinterpretowane na dwa sposoby: 1) Piotr drętwieje, łąka się, czuje się bezwładny na takie myśli tu i teraz, tzn. w określonej sytuacji, którą rozważa nadawca; 2) zawsze, gdy przychodzą do głowy takie myśli, Piotr drętwieje. Można zastanawiać się, czy użycie czasownika *цепенеть* w znaczeniu generycznym jest możliwe w sytuacji wyzerowania pozycji AP, por.:

Петр странный: нередко случается, что он вдруг цепенеет.
Бывает, что Петр цепенеет.
В таких ситуациях Петр всегда цепенеет.

W korpusie internetowym języka rosyjskiego można znaleźć tego rodzaju przykład – zdanie pochodzące z tekstu prozy artystycznej:

⁵ Częściowo to tłumaczy się rozmytym, dynamicznym, idiosynkratycznym charakterem normy syntaktycznej (bardziej rozmytym w porównaniu np. z normą fonetyczną lub leksykalną).

Вглядываясь в темно-сияющую межзвездную бездну, он всегда как-то цепенел; душа шевелилась робко, но сами звезды – они никогда не возбуждали страха! (Евгений Гагарин).

Czasownika *цепенеть* użyto tu w znaczeniu habitualnym. Trudno jest jednak jednoznacznie stwierdzić, że jest to użycie całkowicie zgodne z systemem języka. Nie zmienia to jednak faktu, że dopuszczalność użycia rosyjskich czasowników niedokonanych w zdaniach sytuacyjnych i generycznych z niewypełnioną pozycją AP ma charakter regularny. Dotyczy to także czasowników dokonanych, których znaczenie podstawowe polega na wyrażaniu rezultatywności⁶, co obserwujemy w zdaniach realizujących schemat eksplikacyjny $V N_x \emptyset_q$, np.:

Будяев [вдруг] стушевался.
 Папа спаниковал – [и инфаркт.]
 Милий Алексеевич [вдруг] сконфузился.

Nie wyklucza to jednak możliwości użycia czasowników dokonanych (szczególnie w formie czasu przyszłego) w znaczeniu nierezultatywnym, a konkretnie – uzualnym. Niżej są przytoczone przykłady tego drugiego typu:

Муж, [бывало,] растревожится, [но быстро всё забывал.]
 Человек стерпится – [и так живет всю жизнь.]
 [В такой ситуации] каждый сробеет.

Różnice badanych języków dotyczą także występowania bezokolicznika jako formy realizacji AP. W języku polskim i rosyjskim taka forma gramatyczna jest dość rozpowszechniona: w polskim materiale odnotowano 26 czasowników emotywnych dopuszczających bezokolicznik w pozycji zależnej, w materiale rosyjskim – 38 czasowników. Język bułgarski, jak wiadomo, nie dysponuje bezokolicznikiem, dlatego, w sposób naturalny, taka forma syntaktyczna nie została w tym materiale odnotowana.

Regularność bezokolicznika w konstrukcjach z predykatem emotywnym jest największa w języku rosyjskim. Wskazują na to m.in. przykłady rosyjskich zdań z bezokolicznikiem w pozycji AP, dla których nie znajdziemy strukturalnych odpowiedników w języku polskim:

Он пожалел тратить зря время.
 *pożałować + VI_q
 Окольным путем я ходить презираю.
 *gardzić + VI_q

⁶ М.А. Шелякин, *Функциональная грамматика русского языка...*, с. 81.

Он пристрастился таскаться по городу.
 *rozmiłować się / rozsmakować się + VI_q
 Он сробел пожать ему руку.
 *przelęknąć się + VI_q

W zakresie rozszczępienia argumentu propozycjonalnego badane języki wykazują podobieństwo, zwłaszcza pod względem najbardziej regularnych schematów eksplikacyjnych. Na przykład schemat $N_{aq} NV_{q...}$ jest najczęstszym schematem w materiale bułgarskim i rosyjskim, a w materiale polskim jest na drugim (czyli też wysokim) miejscu. Jednocześnie występują też istotne różnice. Tak więc schemat $V_{q...} N_{aq...}$ w materiale polskim i rosyjskim realizuje się w przypadku ponad trzydziestu jednostek, podczas gdy w języku bułgarskim odnotowano tylko cztery jednostki o takim charakterze walencji. Podobnie jest w przypadku schematu $NV_{q...} N_{aq}$, na który w języku polskim i rosyjskim przypada ponad czterdzieści jednostek, a w języku bułgarskim – tylko dwie.

Odwrotnie, język bułgarski ma szczególną predyspozycję do realizacji schematu eksplikacyjnego $N_{aq} N_{aq} \emptyset_q$, który w tym języku odnotowano w 54 hasłach. W języku polskim ta liczba wynosi 19 haseł, a w języku rosyjskim – 16 haseł, czyli można twierdzić, że zjawisko to jest mniej charakterystyczne dla tych dwóch języków.

Realizacja niektórych innych schematów eksplikacyjnych stanowi cechę dyferencyjną języka rosyjskiego. Chodzi przede wszystkim o schemat $N_{aq} NP_q \emptyset_{Vq}$, który w języku bułgarskim i języku polskim realizuje się dość regularnie: 45 haseł i 87 haseł, podczas gdy w języku rosyjskim został odnotowany jedynie w 11 hasłach. Odwrotnie, rosyjski dysponuje większą liczbą jednostek dopuszczających inną formę rozszczępienia: $NV_{aq...} NV_{Pq...} \emptyset_{Vq}$; takich czasowników w rosyjskiej bazie jest 24, podczas gdy w polskiej 5, a w bułgarskiej jest ich brak. Chodzi o zdania następującego typu:

В поведении Петра меня бесит непостоянство.
 Он боготворил искусство за возможность выразить себя.
 Его поведение возмущало нас бесцеремонностью.
 Приемная кампания испугала многих своей масштабностью.

Jeśli chodzi o rozszczępienie AP w konstrukcjach diatezy podstawowej i pochodnej, badane języki pod tym względem zasadniczo się nie różnią. Największe podobieństwo występuje w przypadku najbardziej reprezentatywnych schematów, takich jak $N_{aq} V_{q...}$ czy $N_{aq} NV_{q...}$, mniejsze — w przypadku mniej licznie reprezentowanych schematów.

* * *

Na zakończenie należy skonstatować, że w badanych językach słowiańskich realizują się ogólne zasady gramatycznej realizacji AP. Prawie wszystkie formy syntaktyczne (dyskretne, w pół dyskretne, niedyskretne i zerowe) odnotowano we wszystkich trzech bazach: bułgarskiej, polskiej i rosyjskiej. Jedynie w zakresie rozszczępienia AP zdarzają się przypadki, gdy konstrukcji składniowej, obecnej

w jednym języku, odpowiada luka w innym języku. Bardziej zauważalne są natomiast różnice funkcjonalne poszczególnych form syntaktycznych. Bezkontekstowe wyzerowanie pozycji AP w zdaniach z predykatem emotywnym najbardziej regularnie jest realizowane w systemie języka rosyjskiego. Rosyjski wyróżnia się na tle bułgarskiego i polskiego także tym, że konkretno-sytuacyjne lub generyczne znaczenie zdania nie stanowi tu czynnika bezkontekstowego wyzerowania pozycji AP, podczas gdy w języku bułgarskim i polskim występuje przewaga użyc w zdaniach konkretno-sytuacyjnych.

W przypadku kompresji AP predykat propozycji zależnej może występować w formie nominalizowanej lub w formie bezokolicznika. Ta druga forma jest najbardziej rozpowszechniona w języku rosyjskim i wcale nieobecna w języku bułgarskim.

Wyodrębnione w ten sposób podobieństwa i różnice badanych języków słowiańskich mogą stanowić o ich cechach typologicznych, choć należy zdawać sobie sprawę z tego, że typologiczna interpretacja uzyskanych danych wymagałaby odrębnej refleksji.